

„saruja szíját megoldani is méltatlanok volnánk.”

(Esterházy Péter)

Mikor írta ezt Esterházy?

Hol írta ezt Esterházy?

Folyamatosan írta.

Mindenhol írta.

Mohai V. Lajos 37

„A SARU SZÍJA”

(A SÁMLI: SZEMÉLYES)

Személyes

Olvasmányélményei kezdetén az embert az irodalom semmivel sem össze-

(A 80 éves Tandori Dezsőről)

mérhető varázsa vonja magához, majd egész életére odaköti, ha egyszer is rálel az *eltéphetetlen szálla* írója és a saját olvasó énje között. Tandori Dezső korszakfordító irodalmi jelentőségét egyetemi tanulmányaim idején, Szőrényi László Eötvös Collegiumban tartott szemináriumának köszönhetően ismertem fel; külön megemlíteném, hogy a *Töredék Hamletnek* című verseskötet korábban már a kezembe került, a kanizsai vasútállomáson vettem meg; abban az időben még árultak könyveket ott. Lassacskán jöttem rá, hogy Tandori vakmerő költészetalkításával megtépázza az irodalomról addig bennem élő elképzeléseket. Aztán, ahogy lenni szokott, olyan szobák ajtajait nyitotta meg előttem, amelyekben Kosztolányi Dezső, Franz Kafka, Raymond Chandler, a Monarchia halhatatlan osztrákjainak (hogy csak a legfontosabbakat említsem) – az íróasztala állt. Ebben a laudáló esszében megpróbálom végigkövetni azt, hogy az idők folyamán más-más szögből, és érzékenységem változó pillanataiban mi vonzott ebben a nagy költőben; az élmény, amelyet tőle kaptam, úgy érzem, hogy olykor a saját, szerény irodalmi kísérleteimmel, és a magam szellemi céljaival ért egybe.

(EGY TENYÉR, HA CSATTAN)

Tandori Dezső pályanyitó kötete, a *Töredék Hamletnek*, 1968-ban látott napvilágot. Életrajzi értelemben késeinek mondható debütálás volt: a költő abban az évben töltötte be harmincadik életévét. Az 1450 példányban megjelent könyv valóságos vízvonalstója lett a 20. századi magyar költészeti gondolkodásnak; a *Töredék...* tíz év terméséből készült szigorú válogatás, az 1959 és 1968 között írott versek rostája. Eredeti címe az *Egyetlen* lett volna, ám ezt kiadói-szerkesztői sugallatra a költő megváltoztatta. A legkorábbi, kritikával

elegyes méltató szó Vas István tollából származott: a költői mesterségről szakmailag (nagy kortársai szerint is) talán legtöbbet tudó Vas meglepetését és értékelését „Egy tenyér csattanásával” – ez bírálatának címe – fejezi ki:

38 „Tandori nagy és eredményes erőfeszítést tett a magyar nyelv elvonatkoztatására. Névmasok önállósításával, határozószavak főnevesítésével és szinte meghatározhatatlanul leleményes módszerekkel egész új mondattant tud teremteni, meghökkentő és sohasem sejtett kapcsolatok, vonatkozások jelzésére. Ez a merész erőszak a nyelven, párosulva a kissé egyhangú blank jambus kényelmes nosztalgiájával, olyan állandó lírikumot hoz létre, melynek hatása alól az ember, függetlenül a vers tartalmától vagy tartalmatlanságától, nehezen tudja magát kivonni.” (Vas István: *Az ismeretlen Isten*. Szépirodalmi, Bp., 1974, 862–63.) Vas István méltatása ugyan ellentmondásos volt – amit egyik kezével a fiatal költőnek adott, azt a másikkal elvette –, ám összességében szerencsésen befolyásolta, mi több, *egyengette* Tandori pályáját. Az ő segítsége elengedhetetlennek látszik utólag Tandori továbblépéséhez; a *Töredék...* kiadásánál is ott bábáskodott az idősebb (és a kultúrpolitikai hatalmasságokat elnézőbbé szelídítő) pályatárs – a maga rop-pant tekintélyével, szakmai súlyával. Írva van, hogy amikor Illés Endre fiatal költők kötetének kiadását tervezgette, Vas István – az akkor már irodalmi berkekben feltűnést keltett, és élénk visszhangot kiváltó – Tandorit állítólag azzal ajánlotta a figyelmébe, hogy csak akkor lesz „megbírálható”, ha kötet lesz. A húzás bejött, később már csak arra kellett ügyelni, hogy Tandori váratlan, tágas és nagy ívű költői kibontakozása elé a hivatalos kultúrpolitika ne állítson leküzdhetetlen akadályt. Pándi Pál megtette ezt. Az ő manővere miatt esett kútba, illetve tolódt el Tandori második kötetének a megjelenése, illetve történt meg cenzurális megcsonkítása, átstrukturálása. A *Töredék Hamletnek* ugyanis oly mértékben irritálta a kádári irodalomkritika némely képviselőjét, hogy Tandorit és költészetét még évekig megpróbálták „pályán kívülre”, a költészet határain kívülre szorítani, további könyveinek megjelenését – így a magyar költészeti gondolkodás radikális átalakítását és megújítását – betű szerint megakadályozni.

Tandori második versesköteténél sem számíthatott maradéktalanul a szigorú hatalmi ellenőrzés alá vont állami kiadókra; noha volt kiadó, a Szépirodalmi, és annak vezetője, Illés Endre, aki kezdetben bátran odaállt volna melléje – olyan nagyszerű szerkesztőkkel, mint Réz Pál, Domokos Mátyás és Kenyeres Zoltán. De ez is kevésnek bizonyult: a hetvenes évek elejének irányított kiadási gyakorlatában („kiadáspolitikájában”) ugyanis nem a kiadókban születtek meg esztétikai kérdésekben sem a végső ítéletek. Nagyobb hatalmi, politikai súlya volt Pándi Pál akadémikus szavának, aki a Népszabadság kulturális rovatának vezetőjeként szoros figyelemmel követte a kortárs irodalom alakulását. Ő azt is megtehetette, hogy már a nyomdagépeket

állította le, amikor – máig nem tudni, hogyan – Tandori második kötetének kéziratát a kezébe került. A rövid írás azóta Domokos Mátyás jóvoltából ismertté vált, ezért idemásolom néhány bekezdését: „Van a gyűjteményben vagy tíz vers, amelyet szívesen látnék nyomtatásban, de a benyújtott vers-imitációk megjelentetését fölöslegesnek tartom. Nincs olyan politikai, ideológiai kizáró ok a kötetben, amely a „leállítást” követelné. Nem erről van szó. Arról van szó, hogy e sok – végső soron, de első soron is – érthetetlen írás, illetőleg írásjel állami publikálása okkal keltené fel a kultúrát felvevők ellenszenvét. [...] Tandori verseiben, illetőleg a benyújtott versek többségében *nem tudom felfedezni azt a művészet-logikát, ami nélkül nem vers a vers.*” (Domokos Mátyás: *Leletmentés*. Osiris, Bp., 1996, 203.) Pándit egyébként nem kérte föl a kézirat lektorálására a kiadó, Illés Endre mégis beadta a derekát. „Tandori Dezső kötetét rosszul ítéltétek meg! Ez nem megjelentethető...” – visszakozott – Domokos emlékezete szerint – Illés Endre a saját szerkesztői előtt. A Tandori-ellenes kritikai föllépés nyomvonalát voltaképp Pándi bírálata fektette le, az ő nézetrendszere működött a későbbiekben, ahogy erre mások mellett Domokos is rámutatott.

Az irodalmárok belső köreiben csak „sárga könyvként” emlegett *Egy talált tárgy megtisztításának* (1973) újbóli megjelentetésekor, a kilencvenes évek közepén derült ki, hogy Tandori ismét nem azt a kötetét jelentethette meg, amelyet elképzelt: több jel-verset kénytelen-kelletlen el kellett hagynia, kötetének eredeti címét (*A. Rimbaud a sivatagban forgat*) pedig másra cserélni. (Ezt a kényszerű „gesztust”, persze, láttuk, már első köteténél is a kiadhatóság érdekében alkalmaznia kellett...) Mindenesetre e költői periódusának egyik korszakos képverse, a *Godot-ra várva: 11 aero-mobil* például csak 1989-ben, válogatott verseinek kötetében talált vissza „hovatartozása szerinti” eredeti helyére. Bojtár Endre lengyel nyelven közölte először egyik nagy port fölvert Tandori-tanulmányát 1973-ban, majd tíz évvel későbbi tanulmánykötetébe, az *Egy kelet-européer az irodalomelméletben* címűbe a szószoros értelmében belecsempészte Tandorinak ezt a térbeli „kihajtós versét”, mely egy Rilke-nyersfordításból és valószínűleg egy prospektusból kimásolt légijárat-térképsorból áll. Erről, a *Godot-ra várva: 11 aero-mobil*-ről írta az alábbiakat: „Tandori minden újabb verse egy-egy ilyen becsapódási hely a költészet, a nyelv, a személyiség, a valóság csontos bástyáin, s a művek ütötte résen tágas, szabad terepre nyílik kilátás.”

REZÜMÉ

A Töredék Hamletnek költőjének

40

*Ha már végleg vége, megszűnök,
de ne irigyeljen senki,
aki befejeződik, az se
bír csak halott ember lenni:*

*a Föld fészkeben sem török szét
múlt-élete szárnyacsapása,
ványadt kezéből nem pereg ki
el-nem-múló odaadása.*

*Néhány maroknyi rög alatt még
a test-kiállta kínok fájnak,
s kő-jelenlét fuldokol
koporsódeszkák iszonyatában.*

(„VIGYÁZZ MAGADRA, NE TÖRÖDJ VELEM”, 1989)

A PUSZTA LÉTIGE SZOMORÚSÁGÁT LÁSD TANDORINÁL, írtam föl magamnak egyszer valami érzület-utánérzés gyanánt, egyszer, 1989-ben, amidőn végre Tandori Dezsőnek válogatott verseskötete lett, és kiadói lektorként én szerkeszthettem. Azt a hírneves, egyszervolt-holnemvolt 1989. évet ez is felejtethetlenné teszi nekem; emlékszem még továbbá, hogy Esterházy Péter az egyik elefántcsonttorony-háromflekkjében akkor leírta, elmondta, világgá kürtölte, hogy „OLVASSUNK TANDORI-VERSEKET!” Tette ezt Tandori egyik értő kritikus, Fogarassy Miklós nyomán, egyből eszébe jutván, hogy a könyvvel, az olvasással kell az irodalmat szeretni. (Esterházy Péter: *Az elefántcsonttoronyból*. Magvető, Bp., 1991, 168–169.)

A lektori jelentésből idemásolok néhány bekezdést: „Aligha bocsátokozom kockázatos jóslatba, ha azt állítom, hogy a régóta várt mű valódi meglepetés, valóságos esemény. Már önmagában az a tény figyelemre méltó, hogy a jelenkori magyar költészeti gondolkodás egyik nagyszabású megújítója csak most, három évtized versírói gyakorlata után vállalkozott olyan gyűjtemény összeállítására, amely természete szerint: kiegészítés a költőről kialakult képhez, újszerű erőter előre- és hátramutató alakulásjegyekkel, a költő önmaga által létrehozott költészetmintáinak mintegy újrajátszása, ismételt felfedezése, továbbvitele. Vagyis Tandorinak a rácsodálkozása a maga költészetére egy új minőség, egy új kötet létrehozásán keresztül. Az olvasó

számára pedig a válogatott versek kiadása azért is fölültébb indokoltnak tetszhet, mivel – a már-már Weöres Sándort idéző Tandori-féle termékenység és példás, ihletett szorgalom – a Tandori-rajongók táborát leszámítva, hovatovább áttekinthetetlené teszi ezt a gyorsan szaporodó, szinte túlbujánzóknak látszó életművet. Nem lehetett tehát sokáig megütközni 41 azon, hogy Balassa Péter *»a nagyszerűen radikális, mégis alig elfogadott Tandori«*-ról beszél.”

Eredeti mű, erősen kötött kompozícióval – nem minden tanulság nélküli ugyanakkor a szerzői szándékot szemügyre venni; a fülszövegben ez olvasható: „egymás társaságában láthatja most, ki-ki kedvére, vagy további házi válogatásra, mindannak »hírét, jelét«, amit nevémmel »versesen«, »képversesen« előremutathatok. Gondolom, ennek a könyvnek most így saját szerkezete ugyanúgy van, vagy kellene, hogy legyen, amiképpen gyűjteménye, kis raktár stb. is. Kitetszik talán, mi-féle mozzanatok, motívumok, etc. készítették elő egymást, hogyan őrződött »ugyanaz« merő máslátszatokon át...” Tehát másfelől fölmutatása, bekebelezése a korábbi értékeknek, a legjobb szinten, legjellemzőbb módon megvalósított költészeti törekvéseknek és igényeknek. Egy példát hozva, s ez a Tandori-féle költészet egyik sarkalatos pontja: a versírás műveletének és a költészettörténeti, művészettörténeti, műveltségi kapcsolatoknak egyidejű megjelenítése, változatosan és sok variációban, a földhözragadt olvasó számára mindenekelőtt életérzés-lecsapódásaként, ekként a Weöreshöz írt vers egyik mondata („az értelmezhetés csak művi mérv-adó”) a költői ars poetica egy lehetséges változatának is fölfogható. Azoknak a nevei, akiknek a verseit ajánlja, akiket idéz vagy akikhez szól, költői téma-programját is megjelenítik, akárcsak képervei, jel-versei, „szövegversei”, amelyekben más költőktől, íróktól idézett sorokkal váltogatja a magáéit. Beszédes példák sokasága lenne idézhető, mutatóban lássunk hármat: a Vas Istvánt is első olvasásra felbosszantó „ragasztásos vers”, a *Mottók egymás elé* az egyik. (Ez végül kiérdemelte az idős mestertől „a ragasztás diadala” minősítést.) A második, a dolgozatíró szíve szerint való nagy Chandler-montázs, a *Philip Marlowe magándetektív névjegye, teleírva*; aztán a *Godot-ra várva: 11 aero-mobil* című „kihajtós vers”, ráadásul visszavételével együtt eredeti helyére, *Az amatórség elvesztése* ciklusba. (Az első és a harmadik „kompozíciónak” voltaképpen csak a címe Tandoritól magától való szöveg – ez a redukció maximuma.) Magam ezekben a versekben (nevezzük annak őket, amiknek készültek) a költői személyesség példa nélkül álló bátor eseményeit látom, s minduntalan így olvasom őket. Tandori költészetének befogadása nem egyszerű, noha formaeszközei – ma már tisztábban látjuk – távolról sem a költői avantgarde meghökentető, nemegyszer lejáratos és elhasznált, az értelmezést többnyire megnehezítő

eszközei. Itt az olvasónak ahhoz a versmondathoz kell szoktatnia magát, amit Tandori kitalált, ennek a ritmusába kell beleélnie magát, s amint ez a ráhangolódás sikerül, voltaképpen mindegyik vers hamar, viszonylag hamar föltárja titkát. A mai (legalábbis a 20. századi) költői gyakorlatot figyelembe
42 véve és a befogadás meglevő nehézségeit sem eltitkolva, ez a kijelentés túlzásnak tetszhet. Az is. Csakhogy a Tandori-féle „ugyanaz” a fogódzó, amiről legfeljebb a költő nagyon felületes olvasója hiheti azt, hogy sokszor ismétlődő versbeli helyzetekkel találkozott. E költészet közös nevezője lényegében egy jelentős (és nagyszabású) költői személyiség és egyúttal egy kortörténeti jelenség megmutatkozása az idő folyamatában. Az évek, évtizedek ugyan nem jelentenek feltűnő változást a költő szemléletében, mondanivalójában („Közhelyszerűen létezőnk — írja Tandori –, és mégis mennyi furcsaság történik velünk.”), legfeljebb – és ez korántsem lebecsülendő, sőt – egyre érettebb, egyre meghatóbb emberségében mutatkoznak meg. Egyre több (leírható a kopott szó, bátran) szép vers megírására ihleti ez Tandorit. Kiemelkedő szépségű, valódi költői ragyogású versekben bővelkedik ez a pálya; példaként a megrendítő „első” verset említeném, a kötetindító *Hommage*-t (a mindenkori magyar költészet vitán felül álló értékét), *A feltételes megálló* és *A mennyezet és a padló* című ciklusokat, általában a verebekről, madarokról szóló verseit. Külön is ki kell emelni a *Töredék Hamletnek* című, mára már költészettörténeti határkőnek számító 1968-as első kötet anyagának jószerével hiánytalan fölvetését. Igen bő anyaggal szerepel a nevezetes második kötet is; a válogatás ezért meggyőzően bizonyítja az életműépítés kivételes radikalizmusát, amely a magyar költészetben Tandori előtt csak keveseknél ismerhető föl ilyen élességgel.

(ÖT ESTE TANDORIVAL)

A rádióban, vendégszerkesztőként Tandori-összeállítást készíthettem, ötször huszonöt percben, hétfőtől péntekig sugározandó, 1992. április hatodikától tizedikéig, Kossuth, középhullám, esti sáv. Címe így utólagosan a műsornak az lehetne Tandori után szabadon: „*Verskedvelők kis szabadidőműsora*”. Akkortájt jelent meg Tandorinak a *Műholdas rózsakert* című versfordításregény-töredéke, ez a műfaji megjelölés, amit praktikus használatra ő maga úgy fordított le az olvasónak, hogy „verskedvelők kis szabadidőkönyve”. (Innen a mintavétel.)

Milyen a rádiós Tandori-matéria, egyáltalán hogyan lehet Tandorival „rádiózni”; az ő fölfűtött állapotához illeszthető-e valamiféle külső fegyelem; hogy ezt, amit itt Maigret felügyelőnél elmondasz, hallgatni fogják, visszalopozgatásra se mód, se idő; jön a szignál, beúszik a zene, mint amivel leveszszük őket a készülék mellett, így mondta Tandori a telefonba; aztán meg ezt

a stúdióban: „Nem akarom, hogy szomorúan végezzük a dalt, majd pénteken, ha elköszönünk egymástól, kedves Hallgató! Mert Puskás Öcsi sosem hiányozhat irodalmi műsorokból, emlékezzünk arra a bűvös mondására, hogyan oldja meg ő a legnehezebb helyzetet is a labdával: Úgy kell rúgni, művészkém! Találó válasz. Magam ezt, mert a hazai változatokat sosem 43
érezem egészen elégségesnek, megtoldottam a minap: Úgy kell venni..., vagyis a legképtelenebb labdát is levenni.”

És a zene az éjféli telefonkagylóból, sokszor, másnak is, főleg Varsányi Anikó rendezőnknek: Philippe Swan-kislemez. Szóval, a legképtelenebb labdát is levenni, ami itt rádióműsor, verses szabadidőműsor, Tandori-fok, nem középiskolásan.

Első nap: „*Egy madár ül a vállamon...*” – Második nap: „*Mit járok erre még?*” – Harmadik nap: „*Ez voltam én, veréb*” – Negyedik nap: „*De egyszer ott felejtesz valahol*” – Ötödik nap: „*És megint messze szállnak*”. Aztán, hogy ő izgatott lélekkel Párizsba utazzon, dolgozni, fordítani. Mi meg itt, szabad kezet kapva mindenben, persze, meghagyással a forgatókönyv-matériából. Ilyet: IV. Kivetítve. „Ezúttal nem Tandori kezdi, hanem valaki elmondja Szabó Lőrinc Tücsökzene c. nagyversciklusából azt, hogy 348. sz. – Álom. – És itt kapcsolódom be én: Sok mindent nem is kell érteni.” Aztán meg: „A blokkot Tandori Dezső: Párizsi Mindenszentek c. verse zárja a zene előtt. – Nem hiszem, hogy ide még bármi férne. De megadok egy TARTALÉKOK jegyzéket. Onnét szabadon beemelhető ez-az. Bármelyik blokkba. Ahogy megbeszéltük, RENDEZÉSI-SZERKESZTÉSI kérdés. Eléggé joker természetű verseket raktam „tartalék”-nak. Ők igazi segítőink, korántsem állnak hátrább!”

Hogyan kezdi el, miféle egyezséget fogad el technika és előadói elképzelés között, mi idéződik föl hallgatójában, amikor az üvegfalon túl, egyedül (nem: inkább kettesben) a világgal van. Igen, ez a van-ság a Tandori maga, gondoltam a Szentkirályi utca sarkán egy meglehetősen koszos, talán inkább: koszlott korcsmában, később, még vele, mindenesetre a „felvétel” után. Olyan volt ez a Tandori-féle van-ság, mint a P. Howardban a Vanek úr; de lehet, hogy ez csak ragadós szójáték TD után szabadon, forgatókönyvi meghagyással.

(VERSSORTISZTOGATÁS: A CSILLAGKÉP-HALOTT, 1991)

Tandori a kilencvenes évek elején döbbenetes erejű ikerverseiben, a *Londoni Mindenszentekben* és a *Párizsi Mindenszentekben* a magyar elégiaköltészet, a halál-líra legmagasabb csúcsait ostromolja. Szpéró, a veréb, a „csillagkép-halott”, 1988 júniusában hunyt el. A gyász megélésének és kibeszélésének

nagy verse, a *Londoni Mindenszentek*, a mindenkori magyar költészet egyik legmegrendítőbb, kivételesen egyedi gyászdala, sírverse.

A rádióműsorban szerepelt a *Londoni Mindenszentek*; Tandori instrukciókat adott a vers fölolvásához, az előadás megtervezéséhez, hogy a 44 költemény egységiségének megértéséhez megfelelő fogódzót kapjunk.

(A VÍZRE ÍRT NÉV, 1995)

Tandori verebeinek sírkertje a tabáni domboldal, melyet ezerképp variált különös összhatású sírkőrajzaiban, melyekben a rajzoló nevének monogramja (td) adja ki a kereszt motívumát. A rajzoló Tandori mindegy, mire húzza vonalait, cetlire vagy géppapírra, vékony filctollal vagy írógéppel alakítja, formálja a képi látványt, kedvenc vizuális témáit eredeti módon fogalmazza meg. Eredetileg voltaképpen a nagy, hetvenes évekbeli műfordítói periódusának monotóniáját, egyhangúságát akarta megtörni azzal, hogy esténként „levezetésül” rajzolni kezdett, hogy a napi munka utáni ürességet valahogy elűzze magától. Később is triviális köznapi ok, véletlen befolyásolta a képzőművészeti munkák megszületését: amikor regényalakjait próbálta megrajzolni, azt a dohányzás elleni elfoglaltsággként tette.

Ezekkel a külsődleges kényszerítő epizódokkal együtt született meg a kortárs (modern?) rajzolás – nemzetközi összehasonlításban is – páráját ritkítóan eleven műve.

Vajon mit rajzol Tandori, egyáltalán milyen lehet Tandori, amikor rajzol? Olyan, mint amikor valaki firkálgat egy cetlire valamit, aminek aztán egy idő után megnő a tétje. Saját bevallása szerint több százszor, több ezerszer rajzolt le lófejeket, kereszteteket, lovon zsokékat, mindenféle erőlködés nélkül, de halál komolyan, hogy aztán összeálljon valami az alkotó, majd később a néző fejében.

Tandori életműve meghitten együtt él a tradícióval, mely szinte a teljes magyar költészet körét magába foglalja, a világlírával együtt, ahol a német és angol nyelvű irodalom és filozófia tölti ki szemhatárát; az életmű egyik domináns eleme az újrendezés – ez a fogás jellemzi szöszmötölő rajzait is –, mellyel az érték(ek) esztétikai rehabilitációját is elvégzi. Rajzainak könyvméretű katalógusa az a kötet, mely a Liget galériabeli, 1995 májusa és júliusa közötti kiállításának kalauza. (*Tandori. A vízre írt név*) Ez a kiadvány ad metasztetet a rajzolóról, egybegyűjtve műfajait és tematikáit: *Dekalkomániák, indigó és írógéprajzok, Tandoritípiák, Ideogrammák, Madarak és Falevelek, Városrajzok, Lovak és regényszereplők, Sírkövek*. (A „dekalkománia-sorozat” úgy született, hogy Tandori a nyolcadoldalnyi jegyzetlapokra rákent tust mérnöki sablonokkal kente szét.)

(A CLOWN DÉLUTÁNJA. A KOSSUTH-DÍJ, 1998. március 15.)

„Közhelyszerűen létezőnk, és mégis mennyi furcsaság történik velünk” – írta 1976-os, *A mennyezet és a padló* című verseskötetének fülszövegében Tandori, s azóta mintha személyes életére foglaltan is rendszeresen katalogizálná e furcsaságokat. Nem csoda hát, hogy akik a magyar irodalmat – és művészetet általában – kitaposott ösvények mentén, megszokások járszalagján, ércnél maradandóbb szoborcsoportként képzelték el, s csak évezredek-évszázadok megszentelt, heroikus tematikáját vélték tárgyának, nehezen tudnak bármit kezdeni a létezés e furcsa clownjával. Így aztán a kedvelt verebeinek a tabáni domboldalba sírkertet telepítő, furcsa jelmezeiben – legutóbb minden magán- és közéleti szituációban mélyen fejébe húzott sísapkában – megjelenő költő egészen mostanáig kimaradt az állam emelkedett díjazási ceremóniáiból. Pedig „Tandori nem-olvasóit nagy veszteség éri, amikor azt szajkózzák róla, hogy ő az önmagába repült madaras költő, aki vak a világra” – állította Tarján Tamás. Igaz, az is lehet, hogy – legalábbis ami a magas elismeréseket illeti – a világ volt eddig vak rá, elvégre a rendszerváltás után is csak kilencedik nekifutásra sikerült észrevenni.

Új Forrás 2018/10 – Mohai V. Lajos: „A saru szija”
Személyes (A 80 éves Tandori Dezsőről)

(A HATVANADIKRA: 1998. DECEMBER 8.)

*Ne csak sírverse éltesse,
Isten (is) éltesse,
Földi Királyság Égi Lovagját,
Égi Királyság Földi Lovagját!*

(LAUDÁCIÓ, 2001)

Tózsér Árpád 2001-ben azt írta róla (Új Könyvpiac 2001. június–július), hogy az egész új magyar költészetből hozzá vezetnek az utak, illetőleg tőle ágaznak el. Ebből következik mérlege: Tandori „mintegy 30 esztendeje a magyar irodalom egyik csúcserőke, s bizonyos értelemben ő a hetvenes évektől számított újabb magyar irodalom összege”.

Tandori minden versgesztusának személyes tétje van, különös szerveződésű költői világa olyan létuniverzum, ahol az összes nagy költői téma, egyebek mellett az élet, a halál, az itt- és ottlétőkkel, az élőkkel, a verebekkel való szolidaritás a saját én-történet elgondolása: mi történik velünk a világban, hol vagyunk otthon.

Tózsér megpendít egy lehetséges aspektust, nyomatékot adva Vas István egy majd' négy évtizedes Tandori-észleletének, mely szerint ő a „legexportképesebb” költőnk. Vagyis ami távol tartja írásos, irodalmi kultúránkat a nagy nemzetközi versengésben való reális és tényszerű megmértetéstől, az nincs meg benne (Tózsér fogalmazásában: Tandori „költészetéből hiányoznak a szokásos akadályok, például a nemzeti konkrétság, a történelmi utalások”), de világvíziója mégis „magyar nyelven beszél”. Tandoriból, a tózséri felfogás szerinti nemzeti kincsünkéből a tetemes rész még nem szólalt meg idegen nyelveken, pedig vele könnyűszerrel tudnánk igazolni azt, hogy líránk európai értékű. Én még egy Kosztolányi Dezsőtől vett citátummal kiegészíteném mindezt. Kosztolányi annak a véleményének adott hangot 1927. szeptember 26-án kelt levelében, hogy „csak nyelvünkben lehetünk nemzetiek, s valaki annál inkább nemzeti, minél inkább költő”. E nyelvi magyarság Kosztolányi által vallott eszméjét kifejezi Tandori is.

(INNEN EL! KAFKAI/TANDORI PILLANATOK)

2004-ben jelent meg Tandori Dezső fordításában a Kafka-hagyaték cédulás maradványait mutató *Innen el* című kötetecske. Figyelmemet nem kerülte el a Kafka (újából, ismételt) föltámadását jelző szerzői hagyaték akkurátusan vezetett füzetekből összeálló *A nyolc októberfüzet, és a Töredékek füzetekből és papírlapokról* című kötetkettős sem; ugyanattól a fordítótól és kiadótól jelentek meg magyarul, amiért nem lehetek elég hálás. Ezek a nyújtott alakú, lapos könyvek egymás mellett sorakoznak az íróasztalom fölötti polcon, hogy fáradt szememet megpihentessem rajtuk, amikor a lehangoltság rámtör, és elerőtlenedve, kételyektől meggyötörten, vagy csak az izgalomtól kihagyva odapillantok. Elárulom, hogy erősen hatott rám a kaffkai/tandori élményhatás; céлом volt, hogy a szövegfoszlányokból, a torzóként is örökéletű kaffkai/tandori leleményekből szabadon fölszívjak annyit, amennyit tudok, pontosabban amennyit az érzékenységem akkor engedni engedett. Nem futnék ki a világból, ha bárki megbélyegezne érte; „Kafka kisajátíthatatlan” – szögezi le Tandori; tehetetlenségemben és szerencsétlen pillanataimban számtalanszor eszméltem erre, az esendőség határait megtapasztalva.

„Minél teljesebb Kafka-élményünkért, képünkért minél többet és minél szélesebb skálán kell foglalkoznunk a Mesterrel.”

A Kafka/Tandori-inspirációk alatt megkíséreltem egy vagy több létálapotot azzal a mozgékonyssággal végiggondolni, amelyet „kaffkai csínyem” lehetővé tesz majd.

OTT ÁLLSZ A POCSOLYA FÉNYÉBEN

Kilencedik Kafka/Tandori-inspiráció

A Poríci utca se más, mint a többi prágai utca a belvárosban, ha esik. A lucskos, fénye-vesztett délutánon a kövek összeeresztéseinél fölgülemelő kátrányos lé vékony csatornácskákban tölti ki a repedéseket. A házfal mellett, amelynél meghúzódok, talpammal óvatosan kitapogatom a bazaltkockák éleit; érdesek és síkosak.

Elhanyagolt, és becsapott minden. Alattomban gyom virágozik körös-körül a kövezeten; a talaj kitüremkedő sebhelyei. A padka hullámos szegélye fölpúposodott, a kiálló kövek ferdén rádőlnek az úttestre; a járdák széle néhol már foghíjas, mintha hosszú idő óta senki se viselné gondjukat. A tócsákra rárontó autósok nyugtalansággal töltik el a gyalogosokat, akiknek a hideg októberi levegő nem ígér sok jót. Mindenki siet, és egymást lökdösve igyekeznek a dolgára, vagy, hogy mielőbb fedél alá húzódjon.

Miért ez az átkozott sietség?

Csak az esős nap miatt?

Már a reggeli órákban el-elpityeredtek a felhők, sűrűszálú dróthálóval bevonva az Eget; alacsonyan szálló felhők csúnya bálái imbolgytak a vöröscserepes tetők fölött. Borús nap ígérkezett a derengő szürke fényben. Mintha szakadék szélére települt volna át a város az éjszaka leple alatt, és csapzottan ébred az új, ismeretlen napra.

De mi sem tántoríthatott el immár a célomtól, hogy tovább várokoztaam a magam számára azt az épületet, ahol Kafka a balesetbiztosító-társaságnál hivatalnok volt.

A megcsappant fényű délelőtt szürkébe játszó kékes színekkel folytatódott, amelyet kétes ígéretével a felhők sötétlila gúnyája árnyékkolt be.

A saját akaratomból vágtam keresztül az izzó fenyveseken, és magányos mezőkön, süket és kialvó határokon ide, hegyek magasán föl, lejtőkön és csermelyeken átbukdácsolva, hosszú, kétségbeesett kitérőkkel, kanyargós síkátorok és indázó utcák sűrű és levegőtlen labirintusán átfúrva magam; mintha egész életemben erre az útra készülődtem volna, ahová most hiába igyekeztem elérni, de parányi kikötőm egyre távolodott és az útféli messzeségbe veszett.

Ott állsz a pocsolya fényében.

Minden az életben maradás körül forog.

Ezt súgja valaki, alkalmasint egy árny, egy felvigyázó, állig felgombolt kabátban.

(LÁNCHÍD UTCA 23.)

Augusztusi délelőtt a föltorló dó hőségben a budai rakpart gesztenyefái alatt.

48 A nyár elegyes történései munkagondokkal. Egy kötetterv variációi a tabáni temető halott-verseivel. Előbb-utóbb óhatatlanul fölmerül a „chandleri hely”: „mindegy, hogy hol fekszik [...], ha egyszer meghalt.” Nem úgy mindegy; az „úgy” aláhúzva. Chandleré nem az az illetlen realizmus, amely a szétmálló érzéseken és a romló játékanyagon alapul, mint teszem azt, mostanság, a regionális érdekűvé süllyedt/süllyesztett hazai futball. A puhafedelű Chandlerben („sárga könyvek”) nem megcsúfolt jegyben folyik a játék; a kánon rejtett anyaghibája, hogy csak egy detektívregény-író. (Mit tesz az, hogy csak egy ember, csak egy személy. Vas István-nyomok, Petri György-nyomok.) Az amerikai, alkoholista szegény, egész életében, amíg írt, masszív eredménnyel kecsegtető edzésmunkát végzett; nem az alkohol, hanem ez életének (a regényírásának?) legmélyebb tartalma, legfőbb erőforrása. Máig többet őrzött meg az irodalom ösztönös szenvedélyéből, mint talán (akkor még hírnevesebb) kortársainak többsége: bízott a tehetség, az érzelmi ráhatás lendítő erejében. De nem hitte el, hogy csakis magamagához fogható, eredeti tehetség. Kétkedett. Öröktől fogva. Ahogy a felfedezőik.

Tandorinak erről a Chandlerről van mondanivalója.

(KULCSSZEREP; CHANDLER ÉS Ő)

A 20. század műfajújító detektívregény-írójának, az amerikai Raymond Chandlernek kulcsszerep jutott Tandori Dezső életművében, aki egyébként sem rabja a konvencionális „rögeszméknek” és „megszokásoknak”: Chandler melankolikus hőse, Philip Marlowe többször inspirálta költészetét.

Chandler-inspiráción alapul több jelentős Tandori-vers. A *Philip Marlowe magádetektív névjegye, teleírva* című zaklatott montázsvers Philip Marlowe szerepkörét, egyéniségét térképezi föl: Chandler ugyanis végérvényesen lerombolta a konvencionális, érzéketlen-lelketlen detektív sablonszerűen rögzült képét, elvetette a műfajt trivializáló naiv mesét és naiv tanulságot, és a cselekménynek lüktető töltést adott a felszín alatti konfliktusok fölkuatásával.

A magyar költő érdeklődését Chandler iránt Ottlik Géza keltette fel, ő adott Tandorinak és közeli barátjának, Lengyel Péternek a kezébe először Chandler-kötetet. A *Hosszú álmom* 1967-ben éppen Lengyel Péter fordításában látott napvilágot magyarul – a kontrollszerkesztő pedig Ottlik volt. Vagyis az Ottlik körüli szellemi erőterben mozgó fiatal költőnek még csak kutatnia sem kellett, hogy szemhatárába fogja Chandlert: az angolszász tájékozottságáról

közismert Ottlik-tól viszont azt is hallhatta és megfontolhatta, hogy valamely műfaj nem devalvál elege író. Egyébként figyelemre méltó tény, hogy Ottlik-nál közvetlenül a háború után egy Hemingway-ről írott kisesszéjében fölmerült már Chandler neve, méghozzá igen előnyös összehasonlításban.

Azóta kiderült, hogy Chandler voltaképp Hemingwayt tartotta 49 igazán versenytársának az amerikai irodalomban. Őt akarta legyőzni, s voltaképp egész életművén az a kishitűség vonult végig, hogy az számára nem lehetséges. Rég elporladtak már mindkettőjük csontjai, amikor az irodalomtörténeti értékelésben fordulat állt be: 1992-ben egy klasszikusok által megszentelt sorozatba, a *Library of America*-ba fölvették Chandler műveit. Chandler egyébként élete végéig nem hitte el önmagának sem, hogy irodalmi becsvággyal írt Marlowe-történeteivel tényleg irodalomtörténeti értéket hoz létre, s számos följegyzése szerint úgy gondolta, hogy tehetségét szűk rámbába zárta.

Korai, romantikus hangulatú verseivel nem ért el sikert, ezért abbahagyta a költészetet, és az olajiparban helyezkedett el, egy nagy társaság igazgatótanácsáig jutott el, de onnan elhatalmasodó alkoholizmusa miatt kirúgták. Megélhetési kényszer vette rá megint az írásra, és 1933-tól 1959-ben bekövetkezett haláláig – mint később kiderült – világsikerű könyveket hagyott maga után.

Tandorinak izgalmat nyújt e pálya rejtélye, hogy miért nem érezte meg Chandler, hogy amit csinál, az jó; miért és hogyan munkált benne az alkotói kétely és a kishitűség. Foglalkoztatta őt Marlowe és Terry Lennox barátsága, azaz a melankolikus magán-detektív és a melankolikus aranyifjú kapcsolata, mely bár hamar örök véget ér, elégséges emberi szenvedélyt tartalmaz ahhoz, hogy egy régi erkölcsi fogalom, a barátság, újra értelmet nyerjen benne. Ez utóbbi titokzatos talánya életkérdésként foglalkoztatja Tandorit: „Sokáig nem értettem igazán, mi az a csalódás, amit Philip/ Marlowe érez a végén; mivel okozta ezt neki Terry/ Lennox”.

Tandori nem egy másik író valamely érzésének másolója, hanem a másik eredetiségének őrzője. Ez a különös, át- és magához hasonlító érzelmi-lelki-logikai vonás köti össze „rendhagyó ihletőjével”, a hasadt személyiségű, alkoholista detektívregény-íróval, Chandlerrel.

(A LÁNCHÍD BUDAI OLDALA, 2016, NYÁRELŐ)

Ez a világörökség részéhez tartozó folyóparti sáv – durván a Margit hídtól az Erzsébet hídig – Tandori élet- és léthelyszíne: a költészet, a próza, a képzőművészet veréb- és ló-parnasszusa, feltételes (és állandó) megálló helye;

*Rakparti neonest fogadott rakparti ködfátyol, túlpárti
lámpasor, aztán a villamos villanó fénye földradt
az alagút torkából a tizenkilences panoráma-járat
ahol szobor-oroszlán fekszik, kő-vendége a térnek,
néma fenevad, fölszikkasztott a mélyből a vonat, a kopár
sínpályán a ködből lassan kilábolt, a közelség színét
visszaadta, sárga a sárga neonban, karcsú testét
hagyta a köd szövetébe fúródni
– elmenőben szökött előlem*

*Tandori ezeknél a síneknél lakik, ablaka
alatt a tizenkilences fut, kopog, hozza és viszi,
amit a város tár elébe, Kelenföldről tart zajongó
lépte, aztán vissza, oda, napjában sokszor, estelente
éppen, a sárga villamos – rész a világörökségben.*

(MERRE „A TABÁNI RÉZSŰ FÖLDJE”, HOL SZPÉRÓ SÍRJA VAN)

A Tabán lankái és a Várhegy az esős időben, álom-pára – ahogy emelkedek és süllyedek, attól függően, hogy lefelé megyek, vagy fölfelé –, olyan, mint valami óriási kikötő. A királyi palota méltóságteljes tengerjáróként horgonyzott le a ködben. Néha sokáig megbámulom, odatapad a szemem hozzá. Súlyos, nehéz épülettömb ebből a távolságból. A történelem mély kötése a horizonton. Mintha kívül állna a gyanúval, gyanakvással átszótt mindennapok károgó zsidvására. Borúlátás, féltés: balkáni gerlék a fákon. Mozgó, fekete madár-szerű árnyékok a fázós ágak között. Lehetnek gerlék is; Kanizsán így nevezik őket. A terebélyes platánokat egészen a törzsek tetejéig visszavágták a teniszpálya melletti lépcsősoron, az víz le a Krisztina körútra. A pihenőkön tócsákban áll a víz, a rosszul megtervezett lejtés miatt nehéz kerülgetni a pocsolóákat.

Semmi sincs jól, de így van jól.
Itt van Tandori Dezső verébtemetője.

*Itt fekszik mindahány,
Ki szíve táját érte.
Négy égtáj keresztjében
Az öröklétnek fészke.*